



Yayına Geliş Tarihi: 20/01/2024  
Yayına Kabul Tarihi:24/06/2024  
Online Yayın Tarihi:17/07/2024

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik  
Araştırmalar Dergisi  
Cilt:8, Sayı:2, Yıl:2024, Sayfa:87-111  
ISSN: 2587-2206

## ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

# 1963- 1977 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN UYGULADIĞI EKONOMİK KALKINMA POLİTİKALARININ UZUN DÖNEM MAKROİKTİSADİ VERİLERİYLE KARŞILAŞTIRMASI

Mustafa Kerem BÖRÜ<sup>1</sup>  
Esat DAŞDEMİR<sup>2</sup>

### Özet

*Bu çalışmanın amacı 1963-1977 yılları arasında uygulanan maliye politikalarının Türkiye ekonomisine etkilerini incelemektir. Kendine özgü yapısı nedeniyle Türkiye ekonomisinde önemli bir geçiş dönemi olan bu dönemin güncellenen literatürle yeniden incelenmesi günümüz Türkiye ekonomisinin anlaşılabilirliğini kolaylaştırabilecektir. Türkiye ekonomisinin önemli kilometre taşlarından biri olan bu döneme ait önemli makroiktisadi veriler uzun dönem ortalama değerleriyle karşılaştırılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre 1963-77 döneminin tümüyle başarısız ya da başarılı olduğu iddia edilememektedir. Bu dönemdeki bazı makroiktisadi göstergeler ortalama başarılı performans sergilemiş olsa da bazılarında göstergelerde beklenen performans düzeyine ulaşamadığı gibi bu göstergelerde olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde toplam hasılda ve kişi başına hasılda Türkiye ekonomisinin uzun dönem verilerine göre ortalamanın üzerinde ve istikrarlı bir büyüme olmuştur ve yatırımlar ortalama üzerinde artmıştır. Türkiye ekonomisinin sanayileşme hedefine yönelik performansı bu dönemde ortalamanın üzerindedir. Ancak dönemin en önemli sorunlarından biri olan dış ticaret sorunu çözümlenememiş, dış ticaret açıklarının hasılaya oranı ortalamanın üzerinde gerçekleşmiştir. Bu çalışma kapsamında yapılan karşılaştırma göstermektedir ki, 1963-1977 dönemi genel anlamda başarılı sayılabilir de önemli konularda başarısızlıkları da barındırmaktadır.*

**Anahtar Kelimeler:** Ekonomik Kalkınma Politikaları, Planlı Kalkınma, Maliye Politikası

<sup>1</sup> Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu, E mail: mkboru@gelisim.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8233-1484.

<sup>2</sup> Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu, E mail: edasdemir@gelisim.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8950-2020

**Atf/Citation:** Börü M.K., & Daşdemir E., (2024). 1963-1977 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Uyguladığı Ekonomik Kalkınma Politikalarının Uzun Dönem Makroiktisadi Verileriyle Karşılaştırılması. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 87-111.

## COMPARISON OF ECONOMIC DEVELOPMENT POLICIES IMPLEMENTED BY THE REPUBLIC OF TURKIYE BETWEEN 1963 AND 1977 WITH LONG- TERM MACROECONOMIC DATA

### *Abstract*

*This study examines the effects of the fiscal policies implemented between 1963 and 1977 on the Turkish economy. Re-examining this period, which is an important transition period in the Turkish economy due to its unique structure, with updated literature may facilitate the understanding of today's Turkish economy. Important macroeconomic data from this period, which is one of the important milestones of the Turkish economy, were compared with long-term average values. According to the results obtained, it cannot be claimed that the 1963-77 period was completely unsuccessful or successful. Although some macroeconomic indicators in this period showed better performance than the average, some could not reach the expected performance level and negative results emerged in these indicators. In this period, there was an above-average and stable growth in total income and per capita income according to long-term data of the Turkish economy, and investments increased above average. The performance of the Turkish economy towards the industrialization target is above average in this period. However, the foreign trade problem, one of the most important problems of the period, could not be resolved, and the ratio of foreign trade deficits to output was above the average. The comparison made within the scope of this study shows that, although the 1963-1977 period can be considered successful in general, it also contained failures in important issues.*

**Keywords:** *Economic Development Policies, Planned Development, Fiscal Policy*

### GİRİŞ

İlk üç kalkınma planının uygulandığı 1963-1977 arası dönem, Türkiye Cumhuriyeti'nde ekonomik kalkınma süreci kapsamında önemli adımlar atılan bir dönemdir. Bu dönem siyasi unsurlar da dikkate alındığında literatürde 1960-1980 dönemi olarak da incelenebilmektedir. Bu dönemde sanayileşme, altyapı yatırımları, tarım modernizasyonu ve kamu yatırımları gibi radikal politikaların uygulanması, ekonomik büyümeyi ve teknolojik modernleşmeyi teşvik etmiştir. Bir diğer deyiş ile Türkiye'nin sanayileşme ve modernleşme çabalarını yoğunlaştırarak ekonomik büyümesi hedeflenmiştir. Devlet eliyle planlı kalkınma politikalarının uygulanması, temel endüstri sektörlerine yatırımlar yapılmasını öngörmüştür. Devletin iktisadi bir organ olarak hareket etmesi neticesinde ekonomik büyüme, kalkınma ve istihdam gibi makroekonomik göstergelerde pozitif yönlü veriler elde edilmiştir. Türkiye'nin tecrübe etmiş olduğu büyüme modelinin deneyimleri, ithal ikame, korumacı ekonomik hareketlilik ve devletçilik modeli ile büyüme stratejisi ve sonuçları, değişen dünyanın dinamiklerine

ayak uydurmak için belirleyeceği kalkınma stratejilerinin şekillendirilmesinde önemli bir kaynak olmuştur.

Sanayileşme süreçleri Türkiye'de "*devletçilik*" politikalarının başlangıcını oluşturmuş, daha sonra tarih boyunca ekonomi politikalarını etkileyen planlı bir kalkınma modeline evrilmiş ve ülkenin hedeflerini şekillendiren bir iktisadi politika anlayışı olarak kabul edilen karma ekonomik sistem uygulamalarına dönüşmüştür. Gelişmekte olan ülkeler, kalkınma sorunlarını çözmek için planlı ekonomi modelini benimseyerek, bazen liberal politikalardan taviz verme gerekliliği olarak gördükleri "plan dahilinde kalkınma" yaklaşımını uyguluyorlar. Ancak ekonomik planlama, sadece gelişmekte olan ülkelere özgü bir politika değildir; gelişmiş ülkeler de zaman zaman piyasa mekanizmasının etkinliğini artırmak amacıyla çeşitli şekillerde planlı kalkınmayı tercih edebilirler. Bununla birlikte, genellikle ekonomik, kurumsal ve toplumsal yapıyı geliştirmek amacıyla planlı kalkınmanın daha yaygın olarak gelişmekte olan ülkeler tarafından tercih edildiği gözlenmektedir.

Kalkınma planları, genel ekonomiyi kapsayan, ekonomik ve sosyal faktörler arasındaki ilişkileri uzun vadeli bir entegre perspektifle ele alan, kamu kesimi için zorunlu olan, özel kesim için ise orta ve uzun vadede yol gösterici olan, hukuki ve teknik gereksinimlere sahip makro planlardır. Bu planların amacı, ekonomik ve sosyal yapıyı belirli bir süre sonunda hedeflenen düzeye ulaştırmaktır. Bu kapsamda, ekonomik büyümeyi teşvik ederek kişi başına düşen geliri ve istihdamı artırmak, gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmak, bölgeler arasındaki dengesizliği düzeltmek, ödemeler dengesini iyileştirmek gibi ekonomik hedeflerin yanı sıra toplumun refahını artırmak, eğitim seviyesini yükseltmek, bilim ve teknolojiyi geliştirmek, uluslararası ilişkileri sürdürmek gibi ekonomik olmayan pek çok hedefi de gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışmada, ilk olarak Türkiye'nin uyguladığı ekonomik kalkınma politikalarının teorik bakış açısını ele alacağız. Daha sonra maliye politikasına ilişkin ekonomik literatürdeki iktisatçıların dünya ekonomik tarihi boyunca savdukları doktrinleri inceleyeceğiz. Ayrıca çalışmada planlı kalkınma stratejilerinin maliye politikasıyla eşgüdümlü hareketi ve bu sürecin 1960–1980 yılları arasındaki sanayileşme, tarım, altyapı, ulaşım, eğitim ve sosyo-kültürel değişimlere etkisi incelenecektir.

## 1. TÜRKİYE'NİN UYGULADIĞI EKONOMİK KALKINMA POLİTİKALARINA İLİŞKİN TEORİK YAKLAŞIM

Dünyada planlı kalkınma kavramı, ikinci dünya savaşından sonra dünyanın konjonktüründe meydana gelen ekonomik, siyasi ve sosyal değişimle beraber politika uygulayıcılarının ekonomik hayattaki stratejileri belirlenmesiyle oluşmaya başlamıştır. Türkiye’de ise planlı ekonomi kavramı tüm dünya ekonomilerini etkileyen 1929 yılındaki Büyük Buhran’ın da vesile olmasıyla 1930’lu yılların başında hazırlanan sanayileşme planları ile gündeme gelmiştir. Başarıyla uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı’nın ardından uluslararası konjonktürdeki değişmelerin etkisiyle uzun bir süre ekonomi planları uygulanmamıştır. 1939-1950 yılları arasında hükümet planlı ekonomiye geçiş yapmak istese de bunda başarılı olamamıştır (Işık ve Aras, 2023: 249).

1950-1960 döneminde ise serbest ekonomi anlayışı gereğince hükümet tarafından bilinçli olarak plansız programsız bir ekonomi politikası uygulanmıştır. Bu dönemde yaşanan ekonomik sorunlar iktisadi planların önemini gözler önüne sermiştir ve 1960’lı yıllara gelindiğinde Milli Birlik Komitesi bu plansız programsız ekonomi politikalarının terk edileceğini belirterek devletçiliği benimseyen planlı ekonomi politikalarının uygulanacağı sinyalini vermiştir (Öğreten, 2022: 61). Ancak 1960’lı yıllara gelindiğinde gelişen Türkiye ekonomisi için ilk yıllarda olduğu gibi yalnızca bir sektöre dayalı planlamanın yeterli olmayacağı anlaşılmıştır. Bu nedenle sanayileşme planlarına kıyasla daha kapsayıcı nitelikte olan kalkınma planları gündeme gelmiştir. Kalkınma planlarının tercih edilmesindeki bir diğer unsur da iktisat literatüründe kalkınma teorilerinin 20’nci yüzyılın ortalarında gelişmeye başlaması da gösterilebilir (Atakişi ve Cebeci, 2022: 159, 160). Sonuç olarak kalkınma planları Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve bu planı yürürlüğe koyacak kurum olan Devlet Planlama Teşkilatının temellerinin atıldığı tarihten itibaren günümüze kadar gelmiştir.

Türkiye ekonomisinde 1960’lı yıllardan sonra başlayan kalkınma planları için de önemli kırılma noktaları bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1980 yılında yaşanmıştır. Öncesinde ithal ikameci sanayileşmeyi benimseyen ve buna yönelik planlama yapan ekonomi yönetimi 1980 yılı sonrasında serbest ekonomi anlayışı çerçevesinde ithal ikameci sanayileşmeyi terk ederek ihracata dayalı büyüme ve sanayileşme politikalarını benimsemiştir (Çalışkan, 2023: 68, 69). Bu durum nedeniyle Türkiye ekonomi tarihi literatüründe ilk üç kalkınma politikasının uygulandığı 1963-1977 yılları arasındaki dönem ile Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın uygulanmaya başlandığı 1983 sonrası dönem ayrı dönemler olarak ele alınabilmektedir.

Türkiye’de 1950’de iktidara gelen Demokrat parti hem iktisadi hem de siyasi alanda liberalizmi savunarak temel hedef olarak hızlı büyümeyi benimsemiştir. Kendi ifadeleriyle, ekonomiye hız kazandırmayı, bütçede yatırımları artırmayı, özel sektörü yasal ve pratik olarak korumayı ve geliştirmeyi, yabancı sermayeden yararlanmayı, üretim sürecini devlet müdahalesi ve bürokratik engellerden kurtarmayı, mevcut sermayenin üretim alanına yönlendirilmesini sağlamayı ve böylece girişimciler için uygun bir iş ortamı yaratmayı iktisadi politikalarının temel hedefleri olarak belirlemiştir.

1963-1967 yılları arasında gerçekleşen Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, ekonomik kalkınma sürecinde önemli bir dönüm noktasını temsil eder. Bu plan, ülkenin sanayileşme ve modernleşme çabalarını hızlandırmayı amaçlayan geniş kapsamlı bir kalkınma stratejisiydi. Plan, Türkiye'nin ekonomik yapısını dönüştürmeyi ve refah seviyesini artırmayı hedeflemekteydi. Ekonominin her yıl belirli oranda büyümesi planlanan kalkınma stratejilerinin en temel özelliği idi. 1960'lara gelindiğinde kontrollü büyüme hedeflerinde benimsenen ithal ikameci sanayileşme politikalarının gerekliliğine yol açan ana sebep, özellikle 1946-1953 döneminde ekonominin kısmen dışa açılmayla ithalat verilerinin katlanarak önemli ölçüde artması, bu durumda döviz darboğazı ve 1958 yılında Türk Lirasının diğer yabancı ülke para birimleri karşısında değerinin düşürülmesi ile sonuçlanmıştır. 1960'lı yıllardaki planlı sanayileşme, eğitim, tarım, hukuk reformunun hızla uygulanmasının nedeni önceki planlı sanayileşme deneyiminin görece başarılı olmasının etkisiyle ortaya çıkmıştır. Devlet planlama teşkilatı tarafından ilk defa yürürlüğe konulan kalkınma modeli Harrod-Domar Kalkınma ve Büyüme Modeli temel alınarak hazırlanmıştır.

Ocak 1963 tarihinde ilki açıklanan kalkınma planlarının 1930'da ilki uygulanan sanayileşme planlarından en önemli farkı doğrudan sanayileşmeyi amaçlamaması olarak görülebilmektedir. Bu bağlamda 1930 yılı itibariyle tarım geri plana alınarak sanayileşme ön plana alınmıştır ancak kalkınma planlarında tarım sektörüne yönelik eğilimler dikkat çekmektedir (Bağır, 2022: 8, 17). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda on beş yıllık hedefler içinde sanayi ve tarım sektörleri arasında dengeli bir gelişme amaçlandığı belirtilmektedir. Ancak daha uzun dönemde sanayileşmeye yöneleceği hedeflenmiş, tarım sektöründeki gelişmenin sanayileşmenin kaldırıcı olacağına işaret eden göndermelere yer verilmiştir (Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963: 39). Bu ifade biçimi Lewis (1954) tarafından yayımlanan makalede açıklanan iki sektörlü kalkınma modelinin uygulandığının göstergesi olabilmektedir. Bununla birlikte Demokrat Parti döneminden devralınan liberal uygulamalar gereği dış ticaretin genişlemesi

oluşan pazarda dengelerin korunmak istenmesi de önemli bir gerekçe olarak kabul edilmelidir.

1963-1977 yılları arasında uygulanan üç kalkınma planının etkilerini incelemeye önce bu planların temel iktisadi hedeflerini sırasıyla özetlemek gerekmektedir. Öncelikle Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)'nin ana hedefleri şunlar oldu:

1. Sanayileşme: İlk kalkınma planında tarım ve sanayi sektörleri arasında dengeli bir büyüme gözetileceği hedeflense de uzun dönemde sanayileşmenin amaçlandığı ve tarım sektörünün sanayileşmek için gerekli kaynakların finansmanında araç olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan sanayileşme planlarına göre sanayileşme vurgusu biraz daha sönük kalsa da bu dönemlerden alınan miras gereği sanayileşme kalkınma planının en önemli hedefleri arasında yer almaktadır. Plan, 1923 yılında gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar müdahilinde Osmanlı Devleti'nin tarıma dayalı ekonomik üretim modelinin yerini büyük ölçekli endüstriyel yatırımları teşvik ederek sanayileşmeyi ve makineleşmeyi hızlandırarak seri üretime geçişi amaçladı. Özellikle demir-çelik, tekstil, otomotiv ve kimya gibi sektörler ağırlık verildi. Sonuç olarak ilk kalkınma planı sanayi sektörünün diğer sektörlerle göre bir adım önde tutulan bir sektör olduğu bir plandı (Memiş, 2020: 275).

2. Altyapı Yatırımları: Plan, altyapı geliştirmeye büyük önem verilmiş; yol, liman, enerji üretimi gibi altyapı projelerine önemli yatırımlar yapılmıştır. Karayolu ağı genişletilmiş ve iyileştirilmiştir. Bu dönemde önemli otoyol ve devlet yollarının inşası başlamıştır. Deniz ulaşımını desteklemek amacıyla limanlar modernize edilmiş ve yeni limanlar inşa edilmiştir. Hava ulaşımını geliştirmek için havaalanlarına yatırım yapılmıştır. Demiryolu ağı genişletilmiş ve modernize edilmiştir. Bu dönemde yeni demiryolu hatları da inşa edilmiştir. Elektrik üretimi kapasitesi artırılmış ve enerji altyapısı güçlendirilmiştir. Su temini ve kanalizasyon sistemleri geliştirilmiş, şehirlerde altyapı iyileştirmeleri yapılmıştır. Bu yatırımların amacı, üretim ve ticaretin verimliliğini artırmak ve üretilen ürünlerin ülke içerisindeki ulaşılabilen pazarlara erişmesine vesile olmuştur.

3. Kamu Yatırımları: Devletin ekonomik bir organ olarak iktisadi karar alıp uygulaması, maliye politikası araçları ile mümkün olmaktadır. İktisat tarihi boyunca devletin ekonomiye müdahale edip etmemesi gerekliliğine ilişkin pek çok argüman bulunmaktadır. Devlet eliyle

kalkınma yani diğerk bir deyişle devletçilik politikası uygulanan savaş yıllarından sonra özel sektörün yatırım yapmaması nedeniyle atıl kalan kaynakların devlet yatırımları ile kullanılması kararlaştırılmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde kamu yatırımları artırıldı. Eğitim, sağlık, sosyal hizmetler gibi alanlara yatırım yapılması planlandı.

4. Tarım Modernizasyonu: Plan, tarım sektöründe modernizasyonu teşvik etti. Verimliliği artırmak için sulama sistemlerinin geliştirilmesi ve yeni tarım tekniklerinin benimsenmesi amaçlandı. Bu stratejideki temel amaç kırsal kesimin üretim hacmini arttırarak kişi başına düşen milli gelirin yükselmesini ve kırsal kesimin kalkınmasını sağlamaktır.

5. Dış Ticaretin Geliştirilmesi ve İthalat Kotaları Uygulanması: İhracata dayalı büyümeyi teşvik etmek amacıyla dış ticaretin artırılması hedeflendi. Bu kapsamda dış pazarlara erişimi kolaylaştırmak için ticaretin serbestleştirilmesine yönelik adımlar atıldı. İthalat tarafında bazı ürünlerde yerel üretimin ithal ikame üretim yöntemine dayanarak iç talebin karşıladığı durumlarda, bu ürünlerin ithalatı, fiyat ve kalite farkı gözetilmeksizin tamamen yasaklanmışken, diğerk ürünler için gümrük vergileri ve kota gibi sınırlamalar getirilmiştir. Aynı zamanda yatırımı teşvik etmek amacıyla üretimi destekleyen teşvikler ve vergi muafiyeti gibi araçlar kullanılmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yıllık ortalama %7 GSYH büyüme hedefi belirlendi. Planın uygulaması sırasında ekonomik büyüme belirtilen ölçüde ulaşmasa da yıllık büyüme rakamı ortalama %6,5 olarak sağlandı (The World Bank, 2018) ve sanayi üretimi arttı. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'nin ekonomik kalkınma stratejilerinin evriminde önemli bir adım olarak kabul edilir. Plan, ülkenin sanayileşme ve modernleşme çabalarına ivme kazandırmış ve gelecekteki kalkınma politikalarının temelini atmıştır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972 yılları arasında uygulanan bir kalkınma stratejisiydi ve Türkiye'nin ekonomik kalkınma çabalarını yönlendirmek amacıyla hayata geçirildi. Bu plan, Türkiye'nin ekonomik yapısını dönüştürmeyi, sanayileşmeyi teşvik etmeyi ve yaşam standartlarını yükseltmeyi hedefleyen bir yaklaşımı benimsemiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)'nin ana hedefleri şunlar oldu:

1. Sanayileşme ve Teknolojik Gelişim: Plan, sanayileşmeyi öncelikli bir hedef olarak belirledi. Bu kapsamda büyük sanayi projelerine yatırım yapıldı ve teknolojik altyapının geliştirilmesi teşvik edildi. Demir-çelik, otomotiv, tekstil gibi sektörlere ağırlık verildi.
2. Enerji Üretimi ve Altyapı Geliştirme: Elektrik enerjisi üretimine odaklanıldı. Hidroelektrik santrallerin inşası gibi projelerle enerji arzı artırılmaya çalışıldı. Altyapı yatırımları da sürdürüldü.
3. Köy İşleri ve Tarım Modernizasyonu: Köylerde yaşam standardını yükseltmek amacıyla tarım modernizasyonuna ve kırsal kalkınmaya önem verildi. Sulama sistemlerinin geliştirilmesi, çiftçilere teknik destek sağlanması gibi adımlar atıldı.
4. Yerel Endüstriyel Kalkınma: Plan, bölgesel eşitsizlikleri azaltmayı amaçlayarak yerel endüstriyel kalkınmayı teşvik etti. Kalkınma ajansları ve bölgeler arası planlamaların önemi vurgulandı.
5. Eğitim ve Sağlık Hizmetleri: İnsan kaynağının geliştirilmesi için eğitim ve sağlık hizmetlerine yatırım yapılması planlandı. Eğitimde erişim ve kalite artırılmaya çalışıldı.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanması sırasında sadece ekonomik sonuçların yanı sıra sosyal sonuçlar da elde edildi. Sanayileşme, eğitim, ulaşım, enerji ve altyapı gelişimi gibi alanlarda ilerlemeler kaydedildi. Kabaca devlet bu iktisadi program çerçevesinde yönlendirici ve teşvik edici konumda bulunmuştur. Bu planın uygulanmasının ardından yaşanan ekonomik zorluklar, Türkiye'nin sonraki kalkınma politikalarının şekillenmesinde etkili oldu.

Türkiye'nin Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977 yılları arasında uygulanan bir kalkınma stratejisidir. Bu plan, ülkenin ekonomik ve sosyal alanlardaki kalkınma hedeflerini belirleme, özellikle de sanayi sektörü içerisindeki ara ve yatırım malı üretiminde sanayileşmenin hızlandırılması ve dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması amaçlamaktaydı.

Son olarak üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)'nin ana hedefleri şunlar oldu:

1. Sanayi ve Teknoloji: Bu dönemde de sanayileşme ve teknolojik gelişmenin ara malı ve yatırım malı üzerinde yoğunlaşılması vurgu yapıldı. Plan, özellikle yüksek teknoloji içeren sektörlere yatırım yapılmasını ve sanayi üretiminin çeşitlendirilmesini teşvik etti.



Yurtdışından ithal edilen dayanıklı tüketim mallarının ülkemizde üretilip satılması hedeflendi.

2. Dış Ticaret ve İhracat: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde de dış ticaretin artırılması önem taşıdı. Yüksek teknoloji ürün üretmek amacı ile sermaye malı ithalatı dış ticaret açığını yükseltti.

3. Tarım ve Kırsal Kalkınma: Tarım sektörünün modernizasyonu ve verimliliğin artırılması hedeflendi. Aynı zamanda kırsal kesimde yaşam koşullarının iyileştirilmesi amaçlandı.

4. Enerji Üretimi, Altyapı ve Ulaşım Geliştirme: Enerji üretimi ve altyapı geliştirme alanlarında yatırımlar sürdürüldü. Enerji arzının güvence altına alınması ve ulaşım altyapısının geliştirilmesi planlandı.

5. Bilimsel ve Teknik Gelişme: Plan, bilimsel ve teknik gelişmeyi teşvik etmeye yönelik politikalar içerdi. Eğitim sisteminin kalitesinin artırılması ve araştırma-geliştirme faaliyetlerine destek verilmesi hedeflendi.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanmasının ardından ekonomik ve sosyal alanlarda çeşitli sonuçlar elde edildi. Ancak aynı zamanda planın uygulanması sırasında yaşanan küresel ekonomik zorluklar, özellikle enerji krizleri ve dış borç sorunları gibi faktörler, planın hedeflerine tam olarak ulaşılmasını zorlaştırdı.

## 2. MALİYE POLİTİKASINA DAİR TEORİK YAKLAŞIMLAR

İktisadi aktivite üzerindeki etkilere dair planlı ekonomiye geçişteki maliye politikalarının aktif rolü, ekonomik literatürün içerisinde tartışmalı bir konu olarak yer almaktadır. 1940-1960 yılları arasında Türkiye’de planlı kalkınma modellerini destekleyen etken devlet eli ile kalkınma olmuştur. Kısaca, devletin iktisadi bir figür olarak ekonomik hayattaki etkinliğini artırarak mal ve hizmet üretimi sağlaması, iktisadi büyümenin büyük bir payının kamu harcamaları ile oluşmasını sağlamıştır. İlgili dönem göz önünde bulundurulduğunda Türkiye, kamu maliyesinde ortaya çıkan düzensizliklerden negatif yönde etkilenmiştir. Kamu Bütçesinin açık verdiği dönemlerde T.C. Merkez bankasının para basarak bütçe açıklarını kapatmaya çalışması, enflasyon oranlarını yükseltmiştir. Bu nedenle planlı kalkınma politikaları uygulanırken maliye politikası önem arz etmektedir. 1960-1980 yılları arasında ise ‘devletçilik’ modelinden ‘ithal ikame’ ekonomik kalkınma modeline geçiş sağlanmıştır. Bu bölümde dünya ekonomi literatüründe maliye politikası yaklaşımlarına ilişkin teorik bilgi verilecektir.

Devlet eli ile kalkınma yani devletçilik politikası, kamu harcamaları ile ekonomik büyümenin sağlanması-teşvik edilmesi ile oluşur. Maliye politikası terimi bir devletin veya hükümetin gelir ve giderlerini düzenleme, vergi politikaları oluşturma, kamu harcamalarını kontrol etme ve ekonomik istikrarı sağlama amacıyla aldığı tedbirlerin tümünü ifade eder. Maliye politikaları genellikle ekonomik hedeflere ulaşmak için kullanılır ve ekonominin genel sağlığına yönelik büyük etkilere sahiptir. Maliye politikasının dünya üzerindeki ekonomik düşünce tarihçesine bir göz atacak olursak farklı dönemlerde farklı iktisadi görüşler ortaya çıkmıştır. Merkantilist düşünce yapısını ele alacak olursak (16.YY), bir ülkenin ekonomik gücünü artırmak ve zenginliğini arttırmak amacıyla dış ticaret politikalarını şekillendiren, devlet müdahalesinin yüksek olduğu bir ekonomik doktrindir görüşü hakimdir.

Merkantilist politikalarının temel özellikleri şunlardır;

**İhracatı Artırmak:** Merkantilist politikalar, bir ülkenin dışarıya daha fazla mal ve hizmet satarak dış ticaret fazlası elde etmesini teşvik eder. Bu, ülkenin döviz rezervlerini artırmak ve uluslararası ticarete güçlenmek amacıyla yapılır. Merkantilistlere göre bir ülkenin ekonomik zenginliğini sağlamak için dünya üzerindeki değerli metallerin (altın, gümüş vb.) ülke toprakları içerisinde tutulması gereklidir. Bunu yapabilmek amacıyla devletin sınırlamaları dış ticarete yoğundur. İthalatı sınırlandırarak mümkün olduğunca fazla malın ülkeye girmesini engellemeye çalışır. Bu, yerel üretimi desteklemek ve yabancı rekabeti azaltmak için ithalat tarifeleri, kotalar, gümrük vergileri ve diğer ticaret kısıtlamaları kullanılarak yapılabilir. Basitçe bir deyiş ile Dış ticaret fazlası elde etmek merkantilistlerin temel hedefidir.

Klasik liberal yaklaşım (1776-1873), ekonomik düzenlemelerin ve devlet müdahalesinin minimal olduğu bir ekonomik yaklaşımı temsil eder. Kısaca, devlet müdahalesini ekonomide mümkün olduğunca azaltmayı ve liberal ekonomi politikalarının yürütülmesini savunur. Bu durum piyasa mekanizmalarının serbestçe çalışmasına ve rekabetin teşvik edilmesine dayanır. Devletin bütçesini dengede tutmayı önerir. Yani, devlet gelirleri ile harcamaları arasındaki dengeyi korumak, borçlanmayı minimumda tutmak önemlidir. Bu, devletin gerektiğinde ekonomik krizlerde müdahale edebilmesini sağlar. Vergi yükünün mümkün olduğunca hafif olmasını ve vergi oranlarının düşük tutulmasını savunur. Bu durumda bireylerin ve işletmelerin daha fazla tasarruf yapacağını ve yapılan tasarrufların yatırıma dönüşeceğini savunur. Kamu harcamalarının sınırlanması gerektiğini öne sürer. Devletin kaynaklarını daha etkili bir şekilde kullanmasını ve ekonomiyi büyütmek için özel sektöre daha fazla fırsat tanımasını hedefler. Piyasa

olumsuzluklarını yine piyasa kendisi tolere edeceğini, devlet müdahalesinin ekonomik krizleri daha da derinleştireceğini öne sürmektedir.

**Keynesyen Ekonomi ve Büyük Buhran (1930'lar):** Büyük Buhran döneminde John Maynard Keynes'in teorileri önem kazandı. Keynes'e göre devlet, ekonominin durgunluk dönemlerinde kamu harcamalarını artırarak talebi canlandırılmalıdır. Bu, maliye politikasının genişletici yönünü temsil eder.

**Savaş Sonrası Dönem ve Refah Devleti (1940'lar-1970'ler):** İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde birçok ülke, refah devleti politikalarını benimsedi. Kamu harcamaları artırıldı, vergi politikaları düzenlendi ve sosyal hizmetler genişletildi. Bu dönemde maliye politikaları, ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi ve sosyal refahı artırmayı amaçladı.

**Enflasyonla Mücadele ve Monetarizm (1970'ler-1980'ler):** Bu dönemde enflasyon büyük bir sorun haline geldi. Monetarist ekonomistler, para arzını sıkılaştırarak enflasyonun kontrol edilebileceğini savundu. Maliye politikasının odak noktası, para politikası ile uyumlu bir şekilde enflasyonu kontrol etmek oldu.

**Neo-liberal Politikalar ve Özelleştirmeler (1980'ler -1990'lar):** Birçok ülke, neo-liberal ekonomi politikalarını benimsedi. Devlet müdahalesi azaltıldı, serbest piyasa ekonomisi teşvik edildi ve kamu kuruluşları özelleştirildi. Maliye politikaları, düşük bütçe açıkları ve düşük kamu harcamalarını hedefledi.

**2008 Küresel Finansal Krizi ve Teşvik Politikaları:** 2008 finansal kriziyle birlikte birçok ülke maliye politikalarını genişletmeye yönelik teşvik tedbirleri aldı. Kamu harcamaları artırıldı, vergi indirimleri yapıldı ve merkez bankaları faiz oranlarını düşürdü. Bu dönemde ekonomik toparlanma ve istihdam artışı amaçlandı.

**Modern Dönem ve Sürdürülebilirlik (2010'lar-Günümüz):** Son yıllarda maliye politikaları, sürdürülebilirlik, yeşil ekonomi ve dijitalleşme gibi konulara odaklandı. Enerji verimliliği, çevre dostu projeler ve dijital ekonomiye yatırımlar gibi alanlarda politikalar geliştirildi. Bu, maliye politikasının geçmişine genel bir bakıştır. Farklı dönemlerde farklı yaklaşımlar benimsenmiş olsa da temel amaç genellikle ekonomik istikrarı sağlamak, istihdamı artırmak ve refahı artırmaktır. Her dönemde ekonomik koşullar ve politika yapıcılarının öncelikleri, maliye politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. 1960-1980 dönemi, Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde devlet planlaması olarak izlediği politikaların önemli bir

dönemini temsil eder. İktisat tarihi literatüründe bu dönem ilk üç kalkınma planının geçerli olduğu 1963-1977 dönemi olarak da alınabilmektedir. Bu dönemde, Türkiye büyük bir kararlılıkla sanayileşmeye yönelerek, altyapı yatırımları, tarım modernizasyonu ve kamu yatırımları gibi kapsamlı politikaları, devletçilik modeli ile hayata geçirmiştir. Bu kalkınma politikalarının temel amacı, ülkenin ekonomik büyüme hızını artırmak ve teknolojik modernleşmeyi teşvik etmek olmuştur. Türkiye, bu dönemde sanayileşme ve modernleşme çabalarını yoğunlaştırmıştır çünkü ulusal ekonomik bağımsızlığı güçlendirmek ve gelişmiş ülkelerle rekabet edebilir bir konuma ulaşmak istemiştir. Bu nedenle 60'ların başında uygulanmaya başlayan ithal ikameci sanayileşme stratejisindeki temel yaklaşım yurt dışından temin edilen malların yurt içinde üretilmesini öngörmektedir. Birinci adımda tüketim malı, daha sonra ara malı ve daha sonra da yatırım mallarının üretilerek ikame edilmeye çalışılması hedeflendi ve eğer bu denklem sağlanırsa ekonomi kendi kendine yeten bir yapıya bürüneceği varsayıldı. Bununla birlikte, tarım sektörünün modernizasyonu ve altyapı yatırımları da kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun refahını artırmayı amaçlamıştır. Ancak, bu dönemde alınan politika kararları beraberinde hem pozitif yönde hem de negatif yönde sonuçları da beraberinde getirmiştir. Özellikle, hammadde temini, enerji kaynaklarına dışa bağımlılık, kaynak yetersizliği gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, kurumsal mekanizmaların yeterince işlememesi, bölgesel ve sektörel eşitsizliklere yol açmıştır. Ekonomik büyümenin planlı politikalarla sağlandığı bu dönemde, bazı kesimler beklenen faydaları tam olarak elde edememiştir.

Bu bağlamda, 1960-1980 dönemindeki ekonomik politikalara genel bakışta devlet eli ile büyüme literatürdeki bazı görüşlere göre özel sektör yatırımlarının dışlanması neden olmuştur. Elde edilen deneyimler, Türkiye'nin gelecekteki kalkınma stratejilerini belirlerken dikkate alınması gereken önemli bir kaynak olmuştur.

### **3. 1963-1977 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEMİN EKONOMİK AÇIDAN SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Türkiye ekonomisi 1960-1980 yılları arasındaki dönem, ülkenin tarihsel olarak önemli bir değişim ve dönüşüm yaşadığı bir süreçtir. Bu dönemi incelediğimizde, önemli ekonomik, siyasi ve sosyal değişikliklerin gerçekleştiğini görürüz. İktisadi anlayış bağlamında Türkiye ekonomisi 1960 yılı itibarıyla 1950-1960 yılına göre daha dışa kapalı ve ithal ikameci sanayileşme modeline tekrar geçiş yapmıştır (Bağcı ve Tekin, 2020: 180). Daha önce değinildiği üzere, bu dönem iktisat tarihi literatüründe ilk üç kalkınma planının uygulandığı 1963-1977 dönemi olarak da ele

alınabilmektedir. Bu çalışma kapsamında da ilk üç kalkınma planının makroiktisadi sonuçlarını inceleme aşamasında 1963-1977 dönemi incelenmektedir.

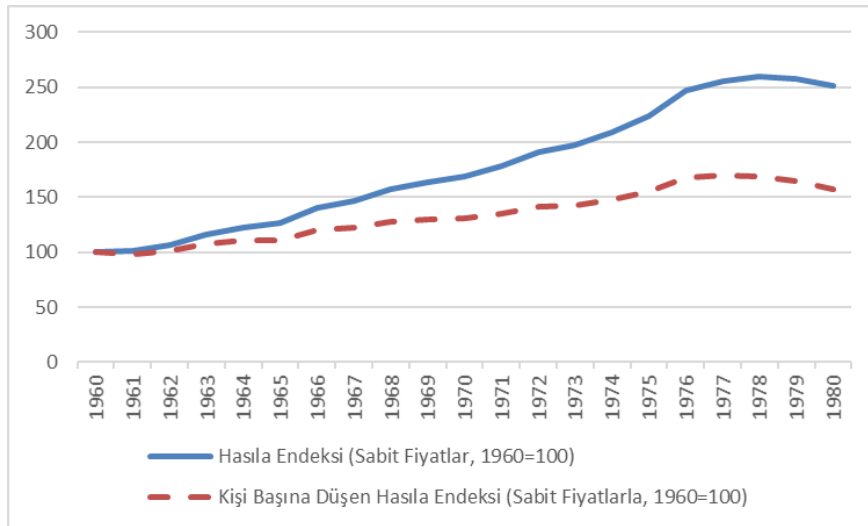
1960'lı yıllar, siyasi istikrarsızlığın ve askeri müdahalelerin sıkça yaşandığı bir dönemdi. Bu durum, ekonomik belirsizliği artırdı ve yatırımcıların ülkeye olan güvenini sarsarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkiledi. Belirlenen kalkınma programı çerçevesinde ithal ikame modeli dış ticaret açığına yol açtı ve ekonomik dengesizlikleri tetikledi. Bu durum devletin ekonomiyi kontrol etme ve yönlendirme amacıyla daha fazla müdahale etmeye isteğini artırdı. Kamu sektörünün büyümesi ve devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesi arttı. 1970'lerde Türkiye, yüksek enflasyonla karşı karşıya kaldı. Bu durum, tüketici güvenini azalttı ve ekonomik istikrarsızlığı derinleştirdi. 1960'lı yıllardaki politikada devlet teşvikleriyle desteklenen ve piyasadaki rolü artan özel sektörün 1970'lere geldiğinde patlak veren ekonomik sorunlar özel sektör yatırımlarını olumsuz etkiledi. Sanayileşme hızlandı, ancak kaynakların etkin kullanımı konusunda sorunlar yaşandı. Türkiye, bu dönemde dış yardımlardan ve dış borçlanmadan önemli ölçüde yararlandı. Ancak bu borçlar zamanla birikti ve ödemeler dengesi sorunlarına yol açtı. Özetle, 1960-1980 dönemi Türkiye ekonomisi için planlı kalkınma stratejileri ile ilerlenen karmaşık bir dönemdi. Siyasi istikrarsızlık, yüksek enflasyon, dış ticaret açığı ve dış borçlar gibi ekonomik sorunlarla mücadele edildi.

1980'lerde ise Türkiye, ekonomik liberalizasyon ve serbest piyasa politikalarına geçiş yaparak ekonomik yapısını değiştirmeye başladı. 1980 yılı, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi tarihinde önemli bir dönemeç olarak kabul edilir. Bu yıl, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yapısında köklü değişikliklere yol açtı. Bu dönem sonrası dönemde Türkiye, neoliberal ekonomik politikalara odaklanan bir dizi reformu benimsedi. 80'li yılların başında Türkiye, 1960-1980 yılları arasında uygulamaya koyduğu planlı kalkınmayı sağlayacak ekonomik modele son vererek serbest piyasa ekonomisine geçti. Devlet müdahalesi azaltıldı ve özelleştirmeler başladı. Bu, durum özel sektörün büyümesine ve yabancı sermayenin Türkiye'ye çekilmesine olanak tanıdı. Dışa açık bir ekonomi olma yolunda adımlar atıldı. Sabit döviz kuru politikasından dalgalı döviz kuru politikasına geçildi. Diğer bir deyiş ile döviz kurunun fiyatlaması piyasa sistemine bırakıldı. Bu vesile ile ithalat ve ihracat kolaylaştırıldı, gümrük tarifeleri azaltıldı ve KDV iadesi gibi teşvik edici hamlelerle dış ticaret özendirildi. Bu, Türkiye'nin uluslararası ticarete daha fazla rekabet edebilmesine katkı sağladı. Neoliberal politikaların bir parçası olarak, mali

disiplin sağlama amacıyla bütçe açıklarının kontrol altına alınması ve enflasyonla mücadele önemli hedefler haline geldi. Merkez Bankası'nın bağımsızlığı vurgulandı ve para politikaları sıkılaştırıldı. Kamu varlıklarının özelleştirilmesi, Türkiye'deki neoliberal politikaların önemli bir bileşenydi. Devlete ait şirketler özelleştirildi ve özel sektörün daha fazla katılımı teşvik edildi. Bir başka deyiş ile dünya ekonomik sisteminde devletin iktisadi hayattaki rolünün azalması ile Türkiye'de kamunun ekonominin içerisindeki rolünü küçültmeye yönelik adımlar attı. Yabancı yatırımı çekmek için çeşitli teşvikler ve kolaylıklar sağladı. Yabancı sermaye girişi, özellikle imalat sektörüne odaklandı ve özel sektör yatırımları özendirildi. Bu neo-liberal politika değişiklikleri, Türkiye'nin ekonomisini daha açık ve rekabetçi hale getirdi, ancak aynı zamanda gelir eşitsizliği artışına ve sosyal sorunlara yol açtı.

1963-1977 yılları arasındaki kalkınma planlarını inceleyen bazı çalışmalarda bu dönemde uygulanan ithal ikameci politikaların başarılı olmadığı görüşünü savunulsa da (Öztürk ve Taştan, 2021: 848) kalkınma planlarının çok önemli başarılı yönleri olduğunu savunan çalışmalar da bulunmaktadır (Şenel Uzunkeya, 2020: 21). 1963-1977 yılları arasında uygulanan kalkınma planlarının değerlendirilmesi açısından Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3 ve Şekil 4 verilmiştir. Temel maliye politikası verilerinin görselleştirildiği şekiller aracılığıyla ortaya çıkarılan bulgular her şeklin altında yorumlanmaktadır.

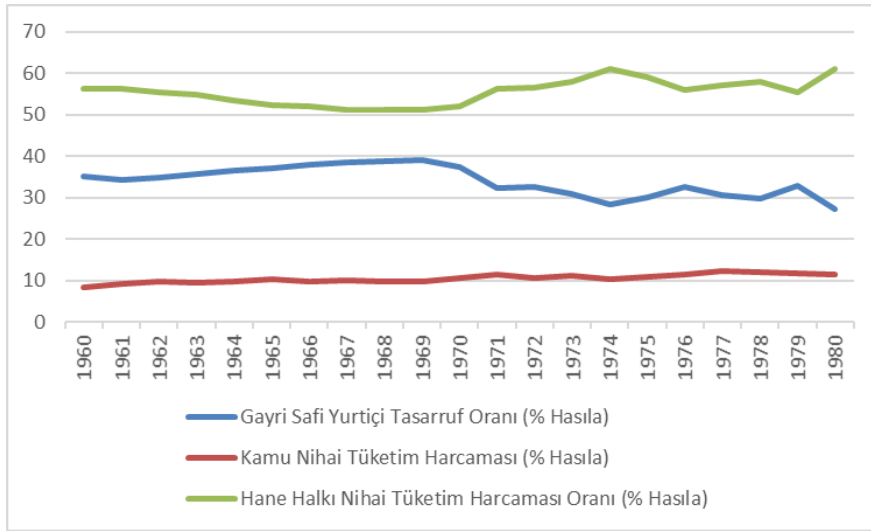
**Şekil 1:** 1960-1980 Dönemi Hasıla Verileri (Yıllık Frekans)



**Kaynak:** Dünya Bankası Veri Tabanı ve Yazarların Hesabı

Şekil 1 1960'dan 1977 yılına kadar hem toplam hasılanın hem de kişi başına düşen hasılanın artan bir eğilim izlediğini göstermektedir. Ancak kişi başına düşen hasıla, toplam hasıla kadar performans gösterememekte ve toplam hasılanın ardından gelmektedir. 1960 için 100 olan hasıla endeksi değerleri 1977 yılına gelindiğinde kişi başına hasıla endeksi yaklaşık 170 ve toplam hasıla endeksi yaklaşık 255 düzeyine ulaşmıştır. 1977 yıl sonu itibariyle ilgili dönemde zirve yapan kişi başına düşen hasıla endeksi, bu dönemden sonra düşüş eğilimine girmiştir. Bu düşüşü bir yıl sonra toplam hasıla endeksi takip etmiştir. Ancak Şekil 1 göstermektedir ki, kalkınma planlarının uygulandığı ve etkisinin görüldüğü dönemlerde hasılda genel bir artış eğilimi bulunmaktadır. Bu aşamada hasıla bileşenlerindeki değişimini incelemek anlamlı bilgilere ulaşılmasını sağlayabilir. Şekil 2'de buna yer verilmiştir.

**Şekil 2: 1960-1980 Dönemi Hasıla Birleşenleri (Yıllık Frekans)**

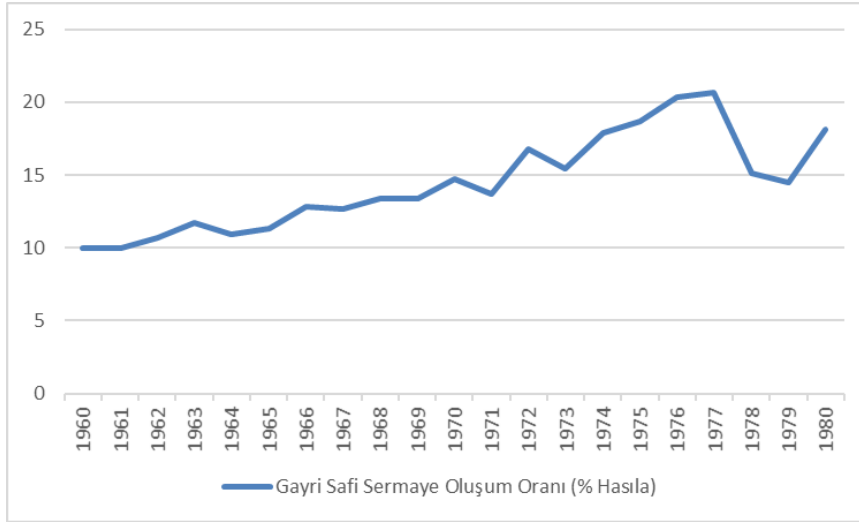


**Kaynak:** Dünya Bankası Veri Tabanı ve Yazarların Hesabı

Şekil 2'de görülebileceği üzere, kamu nihai tüketim harcamaları ya da diğer bir ifadeyle merkezi hükümet nihai tüketim harcamaları (G) 1960 ile 1980 yılları arasında yaklaşık hasılanın %10'unu almış ve bu ortalamada seyretmiştir. Merkezi hükümet nihai tüketim harcamalarının sabit seyretmesi gayri safi yurtiçi tasarruf oranı (S) ile hane halkı nihai tüketim harcamaları (C) arasında ters yönlü bir ilişki doğmasına neden olmuştur. Özellikle ilk kalkınma planı dönemlerinde S artarken, 1971 yılı itibariyle dramatik bir düşüş yaşamıştır. Yaklaşık %40'lara ulaşan S, 1973 sonrası %30 altına

gerilemiştir. Elbette burada 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekatı'na giden sürecin etkisi göz ardı edilmemelidir.

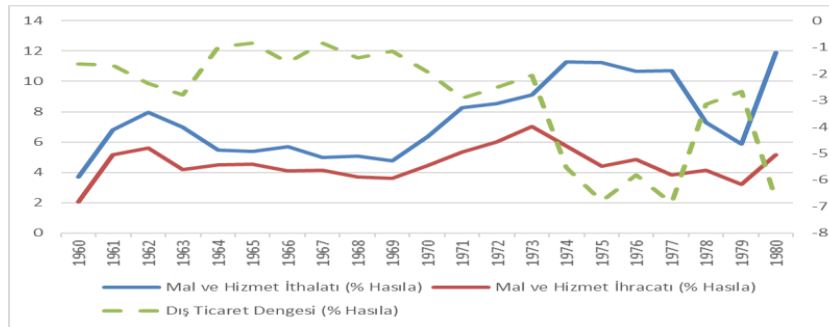
**Şekil 3:** 1960-1980 Dönemi Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu (Yıllık Frekans)



**Kaynak:** Dünya Bankası Veri Tabanı ve Yazarların Hesabı

Şekil 3'te görüldüğü üzere, gayri safi sermaye oluşumunun oranı 1963'ten 1977'ye kadar artan bir trendle hareket etmektedir. Bazı istisnai dönemlerde serinin gerilediği görülmektedir. Muhtemelen dünya genelini etkileyen Petrol Krizi, 1976-77 dönemi itibariyle başlayan düşüşün gerekçesi olabilir.

**Şekil 4:** 1960-1980 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Yıllık Frekans)



**Kaynak:** Dünya Bankası Veri Tabanı ve Yazarların Hesabı

1963 yılı itibariyle başlayan kalkınma planlarında en önemli vurgulardan biri dış ticaret ile ilgilidir (Çalışkan, 2023: 70, 71). İthal ikameci



sanayileşmeye vurgu yapan kalkınma planları ithalatı azaltma ve dış ticaret açığını düşürme hedeflerine sahiptir. Ancak 1963-77 yılları boyunca ithalatın her zaman ihracattan fazla olduğu ve her dönem dış ticaret açıkları verildiği anlaşılmaktadır. Tabii bu dönemdeki genel ortalamaya bakıldığında 1963-1970 yıllarında dış ticaret açıklarının en az olduğu düzeylere ulaşılmıştır. Burada Birinci Kalkınma Planı'nın dış ticaret ile ilgili hedeflerde daha başarılı olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Kalkınma planlarının etkisini anlaşılır kılmak adına Tablo 1'de önemli makroiktisadi göstergelerin 1960-2022 dönemi ortalama değerleri ile 1963-77 dönemi ortalama değerleri karşılaştırılmalı olarak verilmiştir.

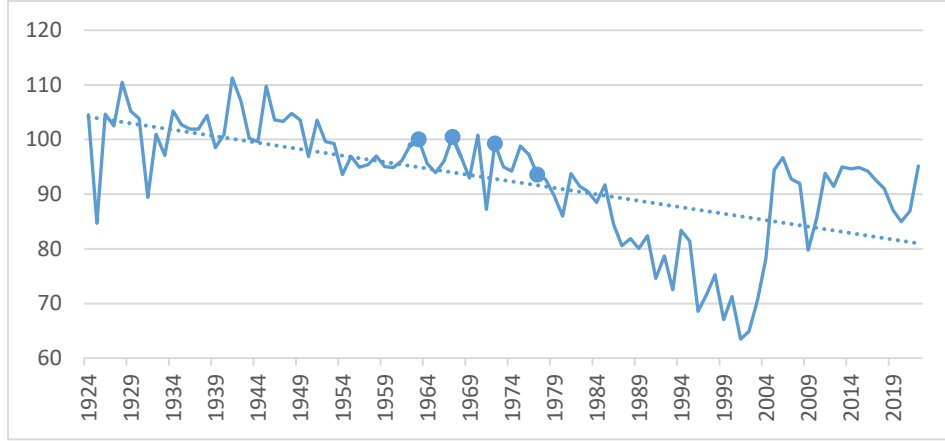
**Tablo 1:** 1963-77 Dönemi ile 1960-2022 Dönemi Ortalama Değerleri Karşılaştırması

	Yıllık Ortalama Oranı (1960-2022)	1963-77 Dönemi Yıllık Ortalama Oranı
<b>Toplam Hasıla</b>	4.780825246	6.018541438
<b>Kişi Başına Düşen Hasıla Endeksi (Sabit Fiyatlarla, 1960=100, Yıllık % Artış)</b>	2.885509779	3.542510359
<b>Gayri Safi Yurtiçi Tasarruf Oranı (% Hasıla)</b>	0.279744129	-0.682380607
<b>Kamu Nihai Tüketim Harcaması (% Hasıla)</b>	0.85125155	1.580382051
<b>Hane Halkı Nihai Tüketim Harcaması Oranı (% Hasıla)</b>	0.142529757	0.256208159
<b>Gayri Safi Sermaye Oluşum Oranı (% Hasıla)</b>	2.736192958	4.816399516
<b>Gayri Safi Ulusal Harcama Oranı (% Hasıla)</b>	0.649688731	1.167196428
<b>Sanayi (İnşaat Dahil) Katma Değer Oluşumu (% Hasıla)</b>	1.115918816	2.180903763
<b>Hizmet Sektörü Katma Değer Oluşumu (% Hasıla)</b>	1.177199309	2.795213249
<b>İmalat Sanayi Katma Değer Oluşumu (% Hasıla)</b>	1.050545484	1.944305199
<b>Mal ve Hizmet İthalatı (% Hasıla)</b>	5.725531487	3.048302291
<b>Mal ve Hizmet İhracatı (% Hasıla)</b>	7.197938492	-1.250918834
<b>Dış Ticaret Dengesi (% Hasıla)</b>	1.472407005	-4.299221126
<b>İhracatın İthalatı Karşılama Oranı</b>	80.63183099	65.535371609
<b>İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (Yıllık % Değişim)</b>	2.286621547	-2.809810619
<b>Deflatör (Yıllık % Değişim)</b>	15.84766524	20.71295523
<b>Nihai Tüketim Harcaması (% Hasıla)</b>	0.20783233	0.449113148

**Kaynak:** Dünya Bankası Veri Tabanı ve Yazarların Hesabı

Tablo 1’den görüleceği üzere, ilk üç kalkınma planının uygulandığı 1963-77 dönemi hem toplam hasıla hem kişi başına hasıla özelinde ortalamanın üzerinde bir performans göstermiştir. Ancak aynı performans tasarruf oluşumu ve planların en çok vurgu yaptığı konulardan biri olan dış ticarete görülmemektedir. Bu dönemde ithalat, ortalamaya göre azalmış olsa da ihracatın daha da azaldığı görülebilmektedir. Bu durum da dış ticaret dengesinin ortalamadan daha olumsuz bir düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Tabii dış ticaret açığındaki artış sorunu kalkınma planları öncesinde de gözlenen bir sorundu (Çelik ve Çetiner, 2019: 126). Tasarruf oranları ortalamanın altında kalsa da, sermaye oluşumu ortalamanın üzerinde görülmektedir. Bu durum tasarrufların yarımlara geçmesi ile açıklanabilmektedir. Bu bağlamda bakıldığında 1963 yılı sonrasında ilk kalkınma planı çerçevesinde geliştirilen yatırım politikalarının başarılı olduğu söylenebilmektedir (Yılmaz, 2020: 436). Sektörlerdeki katma değer oluşumlarının ortalamadan yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle imalat sanayideki artış, kalkınma planlarının hedeflerine yönelik bir başarıyı ifade edebilmektedir. İlk üç kalkınma planının sanayileşmeye yönelik iddialı hedefleri düşünüldüğünde (Bakkaloğlu, 2021: 76) Tablo 1’deki verilere göre bu konuda başarılı olduğu söylenebilmektedir. Bununla birlikte ilgili dönemde nihai tüketim harcamaları artmış, deflatör ortalama üzerinde yükselmiştir. Bu bağlamda kalkınma planlarının başarılı ve başarısız yönleri olduğu açıktır. Tablo 1’den elde edilen bilgiler göstermektedir ki ilk üç kalkınma planını kesin bir şekilde başarılı ya da başarısız ilan eden ifadeler kullanmak doğru olmayacaktır. İlgili dönemin başarılı yanları olduğu gibi başarısız yanları da bulunmaktadır.

1963-77 arasındaki planlı kalkınma döneminde hedeflere ulaşmak amacıyla kamu harcamaları artırılmıştır. Ancak bu dönemde denk bütçe anlayışına önem verildiği verilerle anlaşılabilir. Şekil 5 ve Tablo 2’deki veriler göstermektedir ki, Türkiye ekonomisinde bütçe gelirlerinin giderlere oranı 1950 yılından bu yana düşüş eğilimi içindedir. Ancak planlı ekonominin uygulandığı 1963-77 döneminde bu eğilimin aksine yukarı yönlü bir hareket görülebilmektedir.

**Şekil 5: Bütçe Gelirinin Giderlere Oranı (%)**

**Kaynak:** Türkiye İstatistik Kurumu. (2023), Yazarların Hesabı

**Tablo 2: 1950-2001 Yıllık Özet Göstergeleri**

Yıl	Sabit Fiyatlarla GSYH Büyüme Oranı (%)	Bütçe Gelirinin Giderlere Oranı (%)	GSYH Deflatörü Yıllık Değişim (%)	Enflasyon Yıllık (TÜFE, %)	Toplam Çıktı Farkının Girdi ve Çıktı Toplamına Oranı (Devlet ve Özel Sektör)	Toplam Çıktı Farkının Girdi ve Çıktı Toplamına Oranı (Devlet)
1950	9.40	96.86	-2.12	-4.30	22.28	29.89
1951	12.79	103.57	6.49	-1.10	21.78	29.37
1952	11.95	99.61	2.74	5.10	25.27	35.19
1953	11.23	99.28	4.76	4.80	25.55	34.47
1954	-2.87	93.59	5.07	9.00	23.86	31.20
1955	8.09	96.91	11.26	11.90	22.81	29.65
1956	3.25	94.91	11.75	11.50	22.18	26.96
1957	7.92	95.39	23.23	12.50	23.10	28.81
1958	4.56	96.95	14.14	15.70	23.23	27.09
1959	4.62	95.05	19.45	22.60	24.39	31.66
1960	2.91	94.86	3.93	7.40	24.86	33.67
1961	1.72	96.09	4.27	1.30	24.29	34.01
1962	6.07	98.96	9.50	3.80	24.64	32.90
1963	9.43	100.04	5.65	6.50	20.33	25.26
1964	4.14	95.57	2.58	0.80	21.21	26.85
1965	2.62	93.94	4.22	6.70	24.79	31.05
1966	11.71	96.10	6.30	5.50	24.11	29.89
1967	4.50	100.48	6.67	6.30	26.33	35.89
1968		96.83	3.93	4.10	27.28	38.44
1969	4.08	92.96	7.39	5.70	27.02	37.53
1970	3.23	100.76	8.96	11.80	28.76	40.31
1971	5.57	87.28	17.53	21.80	28.76	40.49
1972	7.43	99.27	11.26	15.30	27.00	37.86
1973	3.26	94.98	21.81	15.80	23.07	32.56
1974	5.59	94.22	28.42	15.40	22.53	30.07
1975	7.17	98.81	20.96	19.00	22.07	30.90
1976	10.46	97.30	15.08	16.40	23.38	23.94
1977	3.41	93.59	23.74	22.50	23.51	26.28
1978	1.50	92.72	46.67	53.30	25.08	25.56

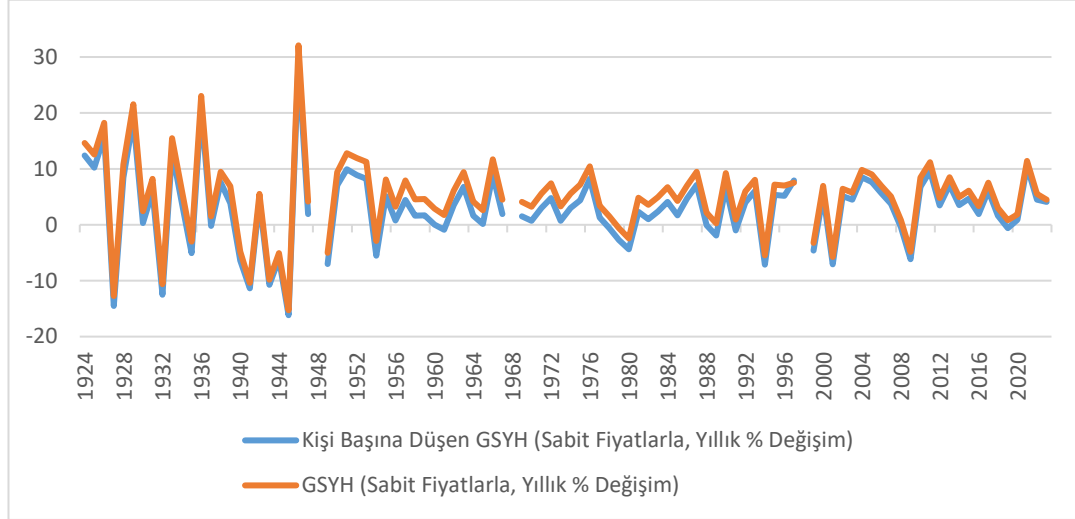
1979	-0.62	89.66	75.72	62.00	23.75	24.03
1980	-2.45	85.97	88.10	101.40	22.58	23.01
1981	4.86	93.74	44.06	34.00	23.02	26.82
1982	3.56	91.47	28.23	28.40	22.07	23.65
1983	4.97	90.46	26.26	31.40	20.59	22.58
1984	6.71	88.49	48.24	48.40	18.34	18.46
1985	4.24	91.73	53.05	45.00	18.88	20.31
1986	7.01	84.52	36.01	34.60	23.60	31.44
1987	9.49	80.60	33.61	38.90	20.99	23.26
1988	2.12	81.86	69.35	73.70	22.82	28.93
1989	0.25	80.03	75.47	63.30	22.51	29.88
1990	9.26	82.41	58.26	60.30	24.28	28.66
1991	0.93	74.57	58.84	65.90	26.07	32.31
1992	5.98	78.72	63.72	70.10	26.64	33.88
1993	8.04	72.47	67.77	66.10	27.08	33.43
1994	-5.46	83.39	106.45	106.30	26.27	30.68
1995	7.19	81.40	87.20	88.00	23.93	32.38
1996	7.01	68.56	77.84	80.37	23.47	29.04
1997	7.53	71.64	81.54	85.73	23.94	31.88
1998		75.23	75.68	84.66	23.94	34.51
1999	-3.26	67.01	54.28	64.87	24.51	31.02
2000	6.93	71.23	49.36	54.92	21.71	24.25
2001	-5.75	63.47	52.98	54.40	22.33	30.52

**Kaynak:** Türkiye İstatistik Kurumu. (2023), Yazarların Hesabı

Tablo 2'deki özet veriler göstermektedir ki, ilk üç kalkınma planının uygulandığı 1963-1977 döneminde devletin toplam çıktı farkının girdi ve çıktı toplamına oranı 1950-2001 yıllarına göre yaklaşık 2.5 puan daha yüksektir. Bununla birlikte 1963-77 yıllarındaki diğer makroiktisadi göstergelerin 1950-2001 dönemi ortalama performansının üzerinde olduğu anlaşılabilmektedir.

Son olarak Şekil 6'da verilen GSYH ve kişi başına düşen GSYH (KBGSYH) değişim oranları ilk üç planlı kalkınmanın uygulandığı 1963-77 döneminin uzun dönem performansına ilişkin iyi bir değerlendirme aracı olabilmektedir.

**Şekil 6:** GSYH ve Kişi Başına Düşen GSYH Yıllara Göre Değişim Oranları (1924-2023)



**Kaynak:** TÜİK, TCMB, Yazarın Hesabı

Şekil 6'da görüldüğü üzere, ilk üç kalkınma planının uygulandığı 1963-77 döneminde hem KBGSYH'de hem de toplam GSYH'de istikrarlı büyüme oranları sağlanmıştır. Dönemin ortalama büyüme oranları, Türkiye ekonomisinin uzun dönem büyüme oranları ortalamasının üzerindedir.

## SONUÇ

Türkiye ekonomisinin son ithal ikameci sanayileşme yöntemini benimseyen ilk üç kalkınma planının uygulandığı 1963-77 yıllarındaki planlı ekonomi dönemi değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme Türkiye ekonomisinin 1960-2022 yıllarını kapsayan verilerle karşılaştırmalı olarak yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre ilk üç kalkınma planının uygulandığı bu dönemin önemli konularda başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte dönemde, ortalamanın altında bir performans seyreden ve hatta olumsuz yönde hareket eden makroiktisadi değişkenler de bulunmaktadır.

Ana akım iktisadi yaklaşımlar göz önüne alındığında ilk üç kalkınma planının hibrit bir sistem benimsediği görülmektedir. Ancak bu hibrit sistemde 1930-38 dönemi devletçi politikaların izleri okunabilmektedir. Önceki on yıllık döneme göre sanayileşme vurgusu 1930-38 dönemine göre daha hafif bir tonla kendini gösterse de tekrar devlet politikasında yerini

almıştır. Bu bağlamda ilk üç kalkınma planının müdahaleci, korumacı bir eğilim altında liberal ekonomi kurallarına uyan bir yapısı olduğu söylenebilmektedir.

1950-60 yılları arasında uygulanan liberal yaklaşımların yol açtığı dış ticaret sorunlarının devralındığı bir dönemde ilk üç kalkınma planının da en önemli hedeflerinden biri dış ticaret açığı sorununu gidermek olmuştur. İthalatı azalmayı amaçlayan politikalar bu hedefe ulaşmış olsa da ihracattaki azalışın boyutu daha çok olduğu için dış ticaret bu dönemde olumsuz bir performans göstermiştir. 1960-2022 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı yıllık ortalaması yaklaşık %80.63 oranındayken, 1963-77 döneminde ortalama yaklaşık %65.54. Ayrıca ihracatın ithalatı karşılama oranı 1960-2022 döneminde her yıl ortalama yaklaşık %2.29 oranında artarken, bu dönemde ortalama yaklaşık %2.81 oranında azalmıştır. Diğer yandan bu dönemde büyüme oranı ortalamanın üzerinde gelişmiştir. 1960-2022 döneminde toplam hasılanın ortalama yıllık büyümesi yaklaşık %4.78 olarak gerçekleşirken, 1963-77 döneminde yaklaşık %6.02 oranında artış gösterdiği tespit edilmektedir. Kişi başına düşen hasıla ise 1960-2022 yılları arasında yıllık yaklaşık %2.89 oranında büyüme gösterirken, bu dönemde yaklaşık %3.54 oranında yıllık olarak büyümüştür. Dönemin bir başka özelliği ise tasarruf oranlarında düşme eğilimi görülürken, gayri safi sermaye oluşumu oranında artış görülmesidir. 1963-77 döneminde hedeflendiği gibi sanayinin katma değer yaratmasına önem verilmiş ve sanayi, imalat sanayi, hizmet sektörlerinde katma değer oluşumları 1960-2022 dönemi yıllık ortalama artış düzeyine göre yüksek bir ortalama gerçeğe dönüşmüştür.

Tüm bu başarılarına karşın, 1963-77 döneminde ortalamanın üzerinde bir dış ticaret açığı sorunu görülmüştür. Büyük olasılıkla bu durumun nedeni dönemin şartlarıyla birlikte, bu dönemde alınan radikal kararların Türkiye ekonomisinin yapısıyla uyumsuzluğu olabilmektedir. Değişen politikalar dış ticaret yapısının aynı hızda uyum sağlayamaması dış ticarete başarısız bir süreci tetiklemiş olabilmektedir. Bu durum günümüz özelinde incelendiğinde de benzer sonuçlar görülebilmektedir. Serbest ekonomideki değişmesi güç yapısal özellikler nedeniyle, uygulanan politikalar teoriyle açıklanamayacak şekilde sonuçlar verebilmektedir. Bu nedenle politika değişikliklerinin daha yumuşak geçişlerle uygulanması, en verimli iktisadi sonuçların elde edilmesini sağlayabilmektedir.

Planlı ekonomi döneminde diğer kalkınma planlarına göre ilk üç kalkınma planı istenilen hedeflere daha yakın noktalara ulaşılmış olsa da sözü edilen bazı konularda umulan yarar sağlanamamıştır. Elbette ilgili dönemde 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekatı ve sonrasında bunu takip

eden Petrol Krizi de etkili olmuştur. Dışsal unsurlar ve iktisat dışı iç dinamiklerin olumsuz seyretmesi ilk üç kalkınma planının uygulanmasını zorlaştırmıştır.

### KAYNAKÇA

Ağdamir, Y. Ö., & Küçükcalay, Y. (1999). Türkiye'de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makroekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 121-138.

Atakışi, A., & Cebeci, A. (2022). Kalkınma Planlarının Kıyaslamalı Analizi: Türkiye Örneği. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 157-172. <https://doi.org/10.56668/jefr.1123716>

Ay, A. (2000). Dışa Açılma Sürecinde Döviz Kuru Politikası. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (4), 15-34.

Bağcı, E. & Tekin, Ü. (2020). Türkiye İktisat Politikalarının Tarihsel Gelişimi ve Günümüze Yansımaları. *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 3 (3), 175-188. DOI: 10.33723/rs.722993 <https://dergipark.org.tr/en/pub/rs/article/722993>

Bağır, R. (2022). Planlı Kalkınmaya Geçişte Rol Oynayan Faktörler ve Planlı Kalkınma Dönemi'nin Başlaması (1963-1967). *Akademik Açı*, 2 (1), 4-36. <https://dergipark.org.tr/en/pub/akademikaci/issue/69808/1108399>

Bakkaloğlu, A. (2021). Türkiye Ekonomisinde Sanayileşme-Industrialization In The Turkish Economy. *Sakarya İktisat Dergisi*, 10 (1), 66-91. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sid/issue/61134/804671>

Bozkurt, B. (2011). *Türkiye'de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makroekonomik Göstergeler Açısından Bir Analiz*. Hatay: T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışkan, A. (2023). Türkiye'de 1960 Sonrası Uygulanan Sanayileşme Stratejilerinin Dış Ticaret Üzerine Etkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 7(1), 67-83.

Çelik, O. & Çetiner, S. (2019). Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Planları ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2 (3), 121-131. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijephss/issue/45108/580476>

Işık, E., & Aras, O. (2023). Türkiye Ekonomisinde 1946 İktisadi Dönüşümünü Hazırlayan İçsel Dinamikler. *Fiscaoeconomia*, 7(Özel Sayı), 239-259. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1342033>

Kanca, A. G. (2012). 1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 47-63

Küçüköğlü, M. (7). Kalkınma Planlarında Vergi Politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, (12).

Lewis, W.A. (1954) Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *The Manchester School of Economic and Social*, 22, 139-191.

Memiş, Ş. (2020). 20. Yüzyıl Türkiye Ekonomisi Üzerine Kısa Bir Analiz (1923-2000). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (66), 263-284. <https://dergipark.org.tr/en/pub/dpusbe/issue/57463/778658>

Öğreten, C. (2022). Karma Ekonomi Sistemi Bağlamında Milli Birlik Komitesi'nin Ekonomi Politikalarının Değerlendirilmesi (27 Mayıs 1960 – 27 Ekim 1961). *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 12, 53-67.

Öztürk, Ş. & Taştan, T. (2021). Devletçi Ekonomi- Liberal Ekonomi Karşılaştırması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 836-858. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/igdirsosbilder/issue/66834/1045387>

Subaşı Ertekin, M. (2001). Türkiye'de 1980 Sonrasında Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 3(1), 183-198.

Şenel Uzunkaya, S. (2020). Türkiye Ekonomisi'nde 1923-1977 Yılları Arasındaki Sanayi Ve Kalkınma Planlarının Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Sabri ORMAN Özel Sayısı, 14-30. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/iticusbe/issue/56181/760458>

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1963), Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), Erişim adresi: [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma\\_Plani\\_Birinci\\_Bes\\_Yillik\\_1963-1967.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf)

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1968), İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), Erişim adresi: [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci\\_Bes\\_Kalkinma\\_Plani-1968-1972.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf)



T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1973), Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Erişim adresi: [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani\\_Ucuncu-Bes-Yil\\_1973\\_1977.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf)

Takım, A. (2011). Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları. *Bartın: Maliye Dergisi*.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *100 Yılın Göstergeleri (4710)*. TÜİK.

Yılmaz, H. (2020). Türkiye’de Yatırım Teşvik Sisteminin Tarihçesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 12(23), 431-441. DOI: 10.20990/kilisiibfakademik.707681